

REDAKTIONEN

- 3** Forord
Skyld og skam i Skandinavien

JILL LOCKE

- 13** Klagesangen over skammens død

ALBA MONTES SÁNCHEZ

- 49** Er skam en moralsk følelse?
En sammenligning af individuel og gruppebaseret skam

KIRSTEN THISTED

- 71** "En gift i blodet"
Følelsesøkonomier i de dansk-grønlandske relationer

FEDJA WIERØD BORČAK

- 95** Stå på tomma torg
Hinder för tillhörighet i bosnisk migrationslitteratur

ELISABETH OXFELDT

- 113** "Vi ler ikke *av* deg, vi ler *med* deg!"
Racehumor og skam i norske flygtningefilm

CHRISTA LYKKE CHRISTENSEN

- 139** SKAM som social utopi

UNA MATHIESEN GJERDE

- 157** Blodig skam

MATHIES G. AARHUS

- 179** Skammen og dens brødre
Arbejdsløshed, maskulinitet og klasseskam

DOMINIQUE ROUTHIER

- 199** Arvesyndens politiske økonomi
Fra Søren Kierkegaard til Roswitha Scholz

DEVIKA SHARMA

- 219** Gælden, gaven og geden
Om skyldnere og humanitær økonomi

Anmeldelser

STEEN NEPPER LARSEN

243 Antikapitalistisk, samtidskritisk og
usamtidig kunsthistoriskrivning

FORSIDEN:

Still fra *Kujalleq*, performance for video af Camilla Aviaja Olsen og Cecilie Ullerup Schmidt. Kamera Søren Meisner. Værket er skabt til udstillingen *Nordic Trouble* på Konsthall C, Stockholm.

FORORD

Skyld og skam i Skandinavien

Man siger, at Donald Trump vandt det amerikanske præsidentvalg, fordi det lykkedes ham at løse den hvide arbejder- og middelklasses mænd fra en skam, som den politiske offentlighed med dens identitetspolitik og *affirmative action* havde påført dem. Samtidig anklages Trump, efter at have indtaget sin rolle som præsident, for at opføre sig skamløst. "Shame on you!" råbte elever ved et *anti-gun rally* i Florida fornylig (AFP). "Shame on you!" sagde den palæstinensiske præsident, Mahmoud Abbas, i en lang tale mod Trump (AP). Trump betragtes af mange som skamløs i både sin retorik og politik. Den britiske journalist Jonathan Freedland har f.eks. skrevet en artikel med overskriften "Trump has no shame: That's what makes him dangerous". Af Trumps eksempel kan vi ifølge Freedland på verdensplan drage en lære:

Donald Trump giver USA og verden en lektie i værdien af skam – og i den magt, der ligger i skamløshed. [...] Trump har lært os, at skam udfylder en vital demokratisk funktion – samt hvor farlig den mand er, der slet ikke føler den (Freedland).

Som mange andre kommentatorer beskriver Freedland her skam som en moralsk og politisk god følelse. Skam er en central affektiv kapacitet i et demokrati, hvor skamløs adfærd blandt magthaverne kan forvolde uop-

rettelig skade. Som politisk styreform hviler demokratiet ifølge sådanne fortolkninger på evnen til at føle skam.

Diskussioner af skam som en følelse, der er vigtig for nationens overlevelse, præger også de skandinaviske offentligheder. I foråret 2018 måtte Sylvi Listhaug fra det norske Fremskrittspartiet trække sig fra sin post som justitsminister, efter at hun i et indlæg på Facebook havde beskyldt Arbeiderpartiet for at prioritere terroristers rettigheder på bekostning af nationens sikkerhed (Brekke et al.). Listhaug er ofte blevet kritiseret for skamløs politisk tale. Men denne gang ramte hendes beskyldning et særligt ømt punkt: Anders Breiviks massedrab på Arbeiderpartiets ungdom på Utøya. Den undskyldning, Listhaug modstræbende gav offentligheden, virkede så lidt skamfuld, at nationen nær havnede i en regeringskrise. For at partiet Høyre, med Erna Solberg i spidsen, skulle kunne fortsætte med at lede regeringen, måtte Listhaug gå af. Listhaugs afskedstale inkluderede en række udfald mod hendes politiske modstandere og deres ifølge Listhaug skammelige politik.

I Danmark har vi senest set skammens politiske dynamik udfolde sig i forhold til den såkaldte flygtningekrise, som ikke bare i Skandinavien organiserede den offentlige samtale i 2015 og 2016. Tegneren Steve Bells satiriske kommentar i avisen *The Guardian* til den danske 'smykkelov' genererede meget offentlig tale – henholdsvis defensiv, selvretfærdig, fortørnet, frydefuld, hævnlysten og bifaldende tale – om nationen som et objekt for skam. Der var dem, der ligesom filminstruktøren Thomas Vinterberg skammede sig over et Danmark med racistisk udlændingepolitik. Der var dem, der mente, at Vinterberg og de andre burde skamme sig over den moralske overlegenhed, de demonstrerede ved at skamme sig over nationens politiske liv. Og der var dem, der var enige med *Berlingske Tidendes* chefredaktør, Tom Jensen, i, at "vi kan være os selv bekendt her til lands", selv om nogle danskere "har travlt med at pege med, når nogen i udlandet peger fingre ad os".

Skam spiller en rolle i nationale politiske kulturer. Men hvad er skammens politik? Hvad stiller folk op med deres skam og uviljen imod den? Den amerikanske litterat og queerteoretiker Michael Warner har et bud: "the usual response is: pin it on someone else" (3). Denne dynamik så vi udfolde sig også med #MeToo i efteråret 2017. Som månederne gik, blev den

bevægelse, der startede som et forsøg på kollektiv *deshaming*, på at bryde tabuer og udstille seksualiserede overgreb som en form for social kontrol, i stigende grad beskrevet som en bevægelse, der udskammede mænd, ja ligefrem i sig selv var en form for social kontrol. Dem, der sagde *me too*, skulle faktisk skamme sig. Der er i (queer)feministisk teori og praksis en lang tradition for at reflektere over forholdet mellem politik og negative følelser som skam og skyld. Hvordan skal vi evaluere effektiviteten af sociale bevægelser som *Black is Beautiful*, *Gay Pride* og *Fat Pride*, der mobiliserer omkring en kollektiv oplevelse af skam og viljen til at erstatte denne skam med stolthed? Har det nødvendigvis politiske virkninger, hvis man på den måde lykkes med at ændre en affektiv atmosfære? Er oplevelsen af kollektiv skam et brugbart bevis på social uretfærdighed? Kan man skelne mellem på den ene side god og retfærdig skam og på den anden side dårlig og uretfærdig skam? Den slags spørgsmål står centralt i den feministiske del af affektteorien.

*

Med *K&K #125* undersøger vi skammens og skyldens kulturelle former og politiske funktioner i Skandinavien. Skandinaviske samtidsfortællinger såsom Lars Saabye Christensens *Modellen*, Sara Kadefors' *Fågelbovägen 32* og Simon Strangers ungdomsroman *Verdensredderne* indikerer, at den voksende globale ulighed ikke fører til, at vi i Norden bare priser os lykkelige over vores velfærd, vores velstand. Der er tværtimod i kulturen et ubehag, en fornemmelse af medskyld i den globale ulighed. Med værker så forskellige som Daniel Denciks spillefilm *Guldkysten*, Hanna Nordenhöks roman *Det vita huset i Simpang* og samtidskunstneren Jeanette Ehlers arbejde har vi samtidig fået en slags offentlig diskussion om betydningen af slavehandel og kolonisering for skandinaverne og deres selvforståelse – en diskussion som ofte har spørgsmål om skyld og skam som sit omdrejningspunkt.

Vi interesserer os især for konfigurationer af skyld og skam, der har at gøre med sociale tilhørsforhold. De nordiske velfærdsstater hviler på en historisk specifik følelsesstruktur, hvor man ikke længere behøvede at skamme sig over at modtage hjælp fra det offentlige, hvis man var fattig, syg eller gammel: Med velfærdsstaten blev sociale ydelser en retting frem

for almisser. Hvad sker der med denne følelsesstruktur, når velfærdsstaten trækker sig tilbage, kunne man spørge. Hvordan indgår affektive dispositioner som skam og skyld i forhandlingen af sociale tilhørsforhold i dag?

Men hvorfor tage dette emne op netop nu? Som sagt er der en tradition i feministisk teori for at diskutere skam og skyld som sociale, f.eks. kønnede, og politiske følelser, og flere af artiklerne i dette temanummer handler netop om skam og skyld som kønnede affektive tilstande, som får form i kulturelle fænomener som menstruationskunst, litterære fiktioner om arbejdsløse mænd og den populære norske tv-serie *SKAM*. Den feministiske refleksion over følelsernes betydning deler erkendelsesinteresse med store dele af det kulturvidenskabelige felt, vi kan kalde affektstudier, som for en overordnet betragtning beskæftiger sig med følelsernes sociale forudsætninger og kulturelle udtryk. Kulturvidenskabernes interesse i at forstå affektivitet som et kulturelt fænomen er en selvfølgelig baggrund for temanummeret. En mere historisk specifik baggrund er de komplekse diskussioner om fænomenerne 'identitetspolitik' og 'politisk korrekthed', som i dag optager de skandinaviske medieoffentligheder. De tre eksempler fra henholdsvis en nordamerikansk, norsk og dansk politisk offentlighed, som vi indledte med, handler alle om skam som politisk middel. Men de handler også på hver deres måde om nationens indre og ydre grænsedragninger, om racisme og anti-racisme, om sociale hierarkier og forskelligartede angreb på dem. Flere af artiklerne i dette temanummer undersøger, hvilken rolle skam og skyld spiller i forhandlingen af den nationale identitet. Endelig har vi med dette nummer også ønsket at spørge til, hvordan den skandinaviske kontekst kan bidrage til de aktuelle kulturfaglige diskussioner af gæld og neoliberal gældsøkonomi, som ellers først og fremmest har været emner for den økonomiske teori.

I *K&K* #125 interesserer vi os, uden at rødmø, for vores egen samtid. Men det betyder ikke, at der ikke er væsentlige historiske iagttagelser at gøre sig. Vi har inddelt temanummerets bidrag i tre sektioner. Den første sektionens artikler handler om betydningen af skyld og skam i de nationale offentligheder. I artiklen "Er skam en moralsk følelse?" diskuterer Alba Montes Sánchez skam som en gruppebaseret følelse, det vil sige som en følelse, der forudsætter identifikation med en bestemt social gruppering. Skam er en moralsk følelse, foreslår Sánchez, ikke fordi skam er et udslag

af social anstændighed eller fører til dydige gerninger, men fordi skam skærmer os mod moralsk solipsisme. Sanchéz' diskussion af gruppeskam tager afsæt i bl.a. dansk flygtningepolitik. Kirsten Thistedes artikel "En gift i blodet" handler om de følelsesstrukturer, den politiske asymmetri mellem Danmark og Grønland har skabt. Thisted fokuserer særligt på en e-mail-dialog mellem to kvinder, som hver især har en fremtrædende plads i den dansk-grønlandske kulturdebat: danske Else Lidegaard og grønlandske Makka Kleist. I denne samtale finder Thisted eksempler på den koloniale diskurs, som fortsat præger danskernes møde med grønlændere. Fedja Wierød Borčak analyserer i artiklen "Stå på tomme torg" fortrinsvist skandinavisk samtidslitteratur skrevet af bosniske forfattere – det vil sige 'indvandrerlitteratur' – med henblik på at belyse bosnieres erfaringer med den nordiske velfærdsmodel. Hvilken type sted er Skandinavien i denne litterære migrant-*imagination*, spørger Borčak, og følger de litterære beskrivelser af skam og stigmatisering for at pege på nogle af forhindringerne for oplevelsen af at høre til. I artiklen "Vi ler ikke af deg, vi ler med deg!" analyserer Elisabeth Oxfeldt to filmiske skammerkomedier, der udfordrer forestillingen om det norske, ikke kun ved at problematisere forestillingen om et "dem" over for "os", men også ved at påpege forskellige former for nyracisme. Oxfeldt viser, hvordan de to film med humor forsøger at korrigere racisme og snæversyn, men hun viser også, hvor usikker en strategi humoren kan være i denne sammenhæng.

Den næste gruppe artikler handler om skyld og skam som kønne affekter. I artiklen "SKAM som social utopi" analyserer Christa Lykke Christensen den norske tv-serie SKAM som en *public service*-inklusionsfortælling. Serien var i udgangspunktet rettet mod 16-årige norske piger for at hjælpe dem med at tackle både egne og andres følelser af skam og mindreværd. Den illustrerer ifølge Christensen forskellen mellem ungdomsrettede programmer på henholdsvis *public service*-stationer og kommercielle tv-stationer, hvor sidstnævnte har haft succes med fortællinger, f.eks. *reality*-programmer, om individers ofte 'skamløse' selvrealisering, konkurrence og eksklusion. SKAM's succes, argumenterer Christensen, viser, i hvilken grad folk længes efter at tro på den sociale utopi om et fællesskab, der kan rumme folks forskelligheder. I artiklen "Blodig skam" tager Una Mathiesen Gjerde udgangspunkt i, at menstruationsblod endnu

er forbundet med skam, også i Skandinavien. Hun gennemgår skandinaviske kunstners bidrag til menstruationskunst og menstruationsaktivisme gennem de sidste 50 år. Kunsten kan, foreslår Mathiesen, synliggøre og afstigmatisere menstruationen som et eksempel på det abjekte, og derved virke terapeutisk. Men den kan også virke ved at provokere og rokke ved normerne for feminitet. Med Mathies G. Aarhus' artikel "Skammen og dens brødre" bevæger vi os fra normer for feminitet til normer for maskulinitet. Med afsæt i to romaner – Lau Aaens *Dagpengeland* fra 2012 og Jens Blendstrups *Slagterkoner og Bagerenker* fra 2016 – diskuterer Aarhus arbejdsløshed som en diffus oplevelse af skam. Romanerne tematiserer for det første, hvordan staten konstituerer den arbejdsløse som skamfuld ved at klandre ham for hans mangel på entreprenørskab. For det andet viser værkerne, hvordan de arbejdsløse mænd, der føler sig udskammet, søger oprejsning gennem nye former for fællesskaber – og kaster deres skam over på nogle andre.

Den sidste, og mindre, gruppe artikler handler om skyld forstået som moralsk og økonomisk gæld og tager afsæt i den aktuelle litteratur om neoliberal gældsøkonomi, herunder den italienske filosof Maurizio Lazzaratos arbejde. Dominique Routhier undersøger i artiklen "Arvesyndens politiske økonomi", hvad en senkapitalistisk gældsøkonomi har at gøre med den kristen-protestantiske idé om arvesynden. Routhier læser Søren Kirkegaards kritiske diskussion af arvesyndsbegrebet som et historiefilosofisk sidestykke til Karl Marx' kritiske diskussion af en 'oprindelig akkumulation'. Disse tænkeres kritik af oprindelsesmyter og sådanne myters politiske funktioner leder Routhier til en diskussion af (myterne om) årsagerne til den aktuelle gældsøkonomi. I artiklen "Gælden, gaven og geden" spørger Devika Sharma til forholdet mellem neoliberal gældsøkonomi og humanitære gaver. Sharmas forslag er, at den form for subjektivitet, vi med Lazzarato kan beskrive som 'det forgældede menneske', sameksisterer på forskellige måder med, hvad vi kan kalde 'det humanitære menneske'. Disse to subjektivitetsformer er umiddelbart radikalt forskellige, strukturerede som de er omkring henholdsvis gæld og gaver, men i dag er de, argumenterer Sharma, fælles om oplevelsen af skyld og skam.

Jonathan Freedman hører til dem, der i lyset af Donald Trumps præsident-skab priser skam som en moralsk god og demokratisk afgørende følelse. Uden skam er selv loven ikke meget værd. Vi har i dette nummer af *K&K* valgt at bringe en tekst af den amerikanske politolog Jill Locke i dansk oversættelse. Jill Lockes arbejde placerer sig i krydsfeltet mellem feministisk teori og den politiske tænkningens historie, som det f.eks. kommer til udtryk i antologien *Feminist Interpretations of Alexis de Tocqueville* fra 2009, som Locke er medredaktør af. Det kapitel, vi har valgt at oversætte, hedder "The Lament That Shame Is Dead" og er fra bogen *Democracy and the Death of Shame: Political Equality and Social Disturbance*, der udkom i 2016. Locke interesserer sig her for det diskursive fænomen, hun kalder "Klagesangen over skammens død". I sin prototypiske form præsenterer denne klagesang bestemte individuelle eller kollektive subjekter som trusler mod den sociale orden ved at beskrive dem som skamløse. Klagesangen er således ofte udtryk for længsel efter en mytisk social orden: Dengang skammen endnu fandtes, var en fornuftig og anstændig politisk diskussion mulig. Man kan sige, at Locke interesserer sig for skam ikke som følelse, men som et tegn i social og politisk retorik. Nok kan vi blive enige om at betegne bestemte kropslige fornemmelser og psykiske erfaringer som oplevelser af skam. Men skam har ikke en fast ontologi. Skam er i Lockes vokabularium snarere at betragte som et affektivt tegn, der indgår i sociale og politiske kampe.

Klagesangen over skammens død synges ifølge Locke på alle politiske fløje og i den politiske filosofi, men på forskellige måder. Klagesangen kan indebære nostalgi over et tab af politisk hegemoni i kølvandet på sociale bevægelser som *Black Power* og *Gay Pride*, men den kan også fra andet hold indebære en kritik af de samme sociale bevægelser for deres angiveligt naive og apolitiske tiltro til, at staten og loven vil bidrage til forvandlingen af skam til stolthed, værdighed og ligeværd. Noget af det interessante ved Lockes analyse er netop, at hun ser ikke bare forskellene men også lighederne mellem henholdsvis konservative og 'radikale' forsøg på at beskytte den politiske offentlige sfære mod personlige bekendelser, vidnesbyrd om sociale krænkelser og andre former for 'skamløs' identitetspolitisk offentliggørelse af et autentisk selv. Klagesangen er ifølge Locke altid et forsøg på at opretholde en grænse mellem det personlige og det politiske, mellem det private og det offentlige – selv når klagesangen synges af feminister og

kritiske teoretikere. Skam er et strukturelt fænomen, argumenterer Locke i forlængelse af feminister som Sandra Lee Bartky. Skam er ikke et moralsk gode, men en kontrolmekanisme. Ønsket om at blive af med den skam og stigma, som knytter sig til sociale strukturer og hierarkier, er derfor ikke et politisk naivt håb, men tværtimod ofte, historisk set, anledning til egalitær politik. Her er Locke mere eller mindre eksplicit i kritisk dialog med politiske tænkere som Hannah Arendt, Jacques Rancière og Wendy Brown.

Democracy and the Death of Shame udkom i 2016. Det mærkes: Den er på mange måder en præ-Trump bog. For eksempel skriver Locke et sted:

Klagesangen over skammens død træder tydeligst frem, når almindelige mennesker, særligt dem uden betydelig politisk magt og status, gør modstand og omgår skammens fordringer og forskrifter (16).

Der er i Lockes tilgang til sit stof en formodning om, at dem, der udpeges som skamløse, er dem uden magt, privilegier og anerkendelse. Klagesangen over skammens død – vi kan tænke på Freedmans klagesang over skamløse Trump – er i Lockes optik først og fremmest en respons, konservativ eller progressiv, på en styrket egalitarisme. Betyder det, at Lockes analyse ikke kan bruges i dag, efter Trump og de andre højrenationale landvindinger? Det mener vi godt, den kan. For det første inviterer Locke os til at se kritisk på den længsel, som får udtryk i klagesangen. For det andet minder hun os om, at det, vi oplever som skamløshed, er politik og bør betragtes som sådan frem for som mangel på pli:

[D]e politiske problemer, der udspringer af en hvilken som helst kontekst, lader sig ikke bedst beskrive som problemer med skamløshed eller et autentisk ideal, der bliver taget for langt. Således er opfordringer til at forholde sig til og løse politiske problemer gennem sproglige udtryk for tilbageholdenhed, høflighed og skam både politisk problematiske og teoretisk utilstrækkelige (39).

Moralske imperativer og interpellationsmåder som Skam dig! og Du skylder! giver anledning til en lang række æstetiske og sociale genrer. Med #125 ser vi på nogle af dem. God læselyst!

LITTERATUR

- AFP (Agence France Presse). "'Shame on you!' student tells Donald Trump at Florida anti-gun rally". *The Star* 18. februar 2018. <https://www.thestar.com.my/news/world/2018/02/18/shame-on-you-student-tells-donald-trump-at-florida-antigun-rally/#k2R1W7GHxYJPOpt0.99>
- AP (Associated Press). "'Shame on you,' Palestinian leader says as he hits out at Donald Trump". *Independent.ie* 11. april 2018. <https://www.independent.ie/world-news/shame-on-you-palestinian-leader-says-as-he-hits-out-at-donald-trump-36487401.html>
- Brekke, Anders, Pedja Kalajdzic, Hans Cosson-Eide, Marit Kolberg, Cato Husabø Fossen og Tobias Prosch Simonsen. "Sylvi Listhaug (Frp) går av som justisminister". *NRK* 20. marts 2018. https://www.nrk.no/norge/sylvi-listhaug_frp_gar-av-som-justisminister-1.13970656
- Freedland, Jonathan. "Trump has no shame: That's what makes him dangerous". *The Guardian* 12. maj 2017. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/may/12/donald-trump-has-no-shame-that-makes-him-dangerous>
- Jensen, Tom. "Ingen grund til skam". *Berlingske* 9. september 2015.
- Warner, Michael. *The Trouble with Normal*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999.

